
РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО І ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.151

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.12>

ДЕЯКІ ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРАНСПЛАНТАЦІЇ АНАТОМІЧНИХ МАТЕРІАЛІВ ЛЮДИНИ

Балинська О.М.,

*доктор юридичних наук, професор,
проректор Львівського державного університету
внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0002-0168-143X>*

Заяць О.С.,

*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри цивільно-правових дисциплін
Інституту права Львівського державного
університету внутрішніх справ
<https://orcid.org/0000-0003-2872-5567>*

Балинська О.М., Заяць О.С. Деякі питання правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині.

Конституція України закріпила, що людина, її життя та здоров'я визнано у нашій державі найвищою соціальною цінністю. Крім цього, кожному гарантовано право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. При цьому, питання дослідження правового режиму різного роду об'єктів цивільних правовідносин, серед яких анатомічні матеріали, біологічні матеріали, донорські органи тощо, в умовах оновлення цивільного законодавства України та намірів рекодифікації, зважаючи на їх особливу вагу, набувають особливої актуальності.

Трансплантація – це спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту і спрямований на відновлення здоров'я людини. Кожна повнолітня дієздатна особа має право надати у письмовій (електронній) формі згоду або незгоду на вилучення анатомічних матеріалів з її тіла для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів після визначення її стану як незворотна смерть (смерть мозку або біологічна смерть) відповідно до закону. Особа донора не повинна бути відомою реципієнту, а особа реципієнта – родині донора, крім випадків, коли реципієнт і донор перебувають у шлюбі або є близькими родичами.

За своєю правовою природою надання згоди або незгоди на донорство є правочинами. Позаяк,

законодавчо встановлено, що вони мають бути вчинені у письмовій, зокрема електронній формі у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Такі правочини є односторонніми та не підлягають нотаріальному посвідченню, як і немає вимоги засвідчення справжності підпису особи нотаріусом.

У статті зроблено висновок про доцільність у ході рекодифікації детального врегулювання правового режиму анатомічних матеріалів, органів, біологічних матеріалів, репродуктивних клітин тощо з обов'язковим врахуванням виявлених проблем правозастосування та сучасного прогресу.

Ключові слова: трансплантація, анатомічні матеріали, біологічні матеріали, донорські органи, охорона здоров'я, особисте немайнове право, фізична особа, донор, згода, презумпція, об'єкт цивільних правовідносин.

Balynska O.M., Zaiats O.S. Some issues of legal regulation of transplantation of anatomical materials to humans.

The Constitution of Ukraine established that a person, his life and health are recognized as the highest social value in our state. In addition, everyone is guaranteed the right to health care, medical assistance and health insurance. At the same time, the issue of researching the legal regime of various objects of civil legal relations, including anatomical materials, biological materials, donor organs, etc., in the conditions of updating the civil legislation of Ukraine and the intentions of recodification, taking

into account their special importance, have acquired the special relevance.

Transplantation is a special method of treatment, which consists in transplanting human anatomical material from a donor to a recipient and is aimed at restoring human health. Every adult with legal capacity has the right to give written (electronic) consent or non-consent to the removal of anatomical materials from his body for transplantation and/or the manufacture of bio-implants after the determination of his condition as irreversible death (brain death or biological death) in accordance with the law. The identity of the donor should not be known to the recipient, and the identity of the recipient to the donor's family, except when the recipient and the donor are married or are close relatives.

By their legal nature, consent or non-consent to donation are acts. After all, it is legally established that they must be done in writing, in particular in electronic form, in the order determined by the Cabinet of Ministers of Ukraine. Such transactions are unilateral and are not subject to notarization, and there is no requirement to certify the authenticity of a person's signature by a notary public.

It has been concluded in the article about the expediency during the recodification of the detailed regulation of the legal regime of anatomical materials, organs, biological materials, reproductive cells, etc., with mandatory consideration of the identified problems of law enforcement and modern progress.

Keywords: transplantation, anatomical materials, biological materials, donor organs, health care, personal non-property right, natural person, donor, consent, presumption, object of civil legal relations.

Актуальність теми. Конституція України закріпила, що людина, її життя та здоров'я визнано у нашій державі найвищою соціальною цінністю. Крім цього, кожному гарантовано право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. При цьому, питання дослідження правового режиму різного роду об'єктів цивільних правовідносин, серед яких анатомічні матеріали, біологічні матеріали, донорські органи тощо, в умовах оновлення цивільного законодавства України та намірів рекодифікації, зважаючи на їх особливу вагу, набувають особливої актуальності. Відповідно, дискусійними та такими що підлягають подальшому дослідженню є питання правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині.

Аналіз наукових публікацій. Проблемам правового регулювання трансплантації анатомічних матеріалів людині присвятили свої праці багато учених, зокрема, С.Б. Булеца, М.К. Галянич, А.А. Герц, Ю.О. Заїка, В.М. Коссака, Н.М. Квіт, В.І. Пішта, І.Я. Сенюта, В.Л. Скрипник, Ю.М. Юр-

кевич та багато інших. Проте, подальше дослідження цих питань в умовах євроінтеграційних процесів досі залишається важливим.

Виклад основного матеріалу. Трансплантація органів – це медична процедура, під час якої орган вилучається з одного тіла та поміщається в тіло реципієнта, щоб замінити пошкоджений або відсутній орган. Донор і реципієнт можуть перебувати в одному місці або органи можуть бути транспортовані з місця донора в інше місце. Органи та/або тканини, які трансплантуються в тілі однієї людини, називаються ауто трансплантами. Трансплантації, нещодавно виконані між двома суб'єктами одного виду, називаються алотрансплантами. При цьому, алотранспланти можуть бути з живого або трупного джерела [1].

Варто зазначити, що трансплантація людських клітин, тканин або органів рятує багато життів і відновлює важливі функції там, де немає альтернатив порівнянної ефективності. За 50 років трансплантація стала успішною світовою практикою. Однак існують великі відмінності між країнами в доступі до відповідної трансплантації та в рівні безпеки, якості та ефективності донорства та трансплантації людських клітин, тканин і органів. На перший план виходять етичні аспекти трансплантології. Зокрема, незадоволені потреби пацієнтів і дефіцит трансплантатів призводять до спокуси торгівлі компонентами людського тіла для трансплантації [2]. Відтак, питання ефективного правового регулювання трансплантації в Україні, визначення та з'ясування правового режиму так званих «атипових» об'єктів цивільних відносин, серед яких анатомічні матеріали, донорські органи тощо, а також необхідність впровадження ефективних механізмів охорони правомірних прав та інтересів заінтересованих осіб у світлі новелізації цивільного законодавства України та у розрізі євроінтеграційних процесів також є важливими та актуальними.

Як обґрунтовано зазначила С. Б. Булеца, здоров'я – це повноцінний фізичний, психічний, фізіологічний та психологічний стан людини, який залежить від факторів навколишнього середовища та соціальних умов життя людини при відсутності фізичних, моральних страждань та душевних переживань [3, с. 4]. Людські клітини та тканини для трансплантації можуть врятувати життя або відновити основні функції. Наприклад, трансплантат рогівки може відновити зір при рогівковій сліпоті; трансплантація гемопоетичних стовбурових клітин може вилікувати вроджені або набуті захворювання, включаючи деякі лейкоми; трансплантація серцевого клапана людини часто є найкращою ситуацією заміни, і пацієнтам-реципієнтам не потрібна довготривала антикоагулянтна терапія. Окремо треба згадати і про ксенотрансплантацію. Зокрема, ксенотрансплан-

тація від тварини людині, яка визначається як живі клітини, тканини або органи тваринного походження та рідини людського тіла, клітини, тканини чи органи, які *ex vivo* взаємодіють із цими живими ксеногенними матеріалами, потенційно може стати альтернативою матеріалу людського походження і подолати дефіцит людського матеріалу для трансплантації [2].

Відповідно до ст. 290 Цивільного кодексу України, повнолітня дієздатна фізична особа має право бути донором крові, її компонентів, а також органів та інших анатомічних матеріалів та репродуктивних клітин. Особа віком до 18 років може бути живим донором гемопоетичних стовбурових клітин відповідно до закону. При цьому, донорство крові, її компонентів, органів та інших анатомічних матеріалів, репродуктивних клітин здійснюється відповідно до закону. Окрім того, фізична особа може дати письмову згоду на донорство її органів та інших анатомічних матеріалів на випадок своєї смерті або заборонити його. Особа донора не повинна бути відомою реципієнту, а особа реципієнта - родині донора, крім випадків, коли реципієнт і донор перебувають у шлюбі або є близькими родичами [4].

В.М. Коссаєв слушно вказує, що право на трансплантацію, як особисте немайнове право, безпосередньо пов'язано з особою. Відповідно, учений виокремлює такі його ознаки: належність всім фізичним особам, яким необхідна медична допомога з метою охорони здоров'я та забезпечення права на життя шляхом трансплантації донорських органів та анатомічних матеріалів; неможливість грошової оцінки донорських органів та анатомічних матеріалів; об'єктивна форма існування донорських органів та анатомічних матеріалів; презумпція згоди донора та реципієнта на трансплантаційну операцію [5, с. 167].

У ст. 47 Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» визначено, що застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині здійснюється у визначеному законом порядку [6]. Відповідно до ст. 1 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» № 2427-VIII від 17.05.2018, трансплантація – це спеціальний метод лікування, що полягає в пересадці анатомічного матеріалу людини від донора реципієнту і спрямований на відновлення здоров'я людини [7]. Відповідно до ст. 16 цього Закону, кожна повнолітня дієздатна особа має право надати у письмовій (електронній) формі згоду або незгоду на вилучення анатомічних матеріалів з її тіла для трансплантації та/або виготовлення біоімплантатів після визначення її стану як незворотна смерть (смерть мозку або біологічна смерть) відповідно до закону. Також, кожна повнолітня дієздатна особа має право у будь-який час: подати письмову заяву про відкликання своєї письмової згоди або незгоди на

посмертне донорство; надати нову письмову згоду або незгоду на посмертне донорство. І кожна наступна письмова заява особи щодо згоди або незгоди на посмертне донорство або письмова заява про відкликання наданої раніше письмової згоди або незгоди на посмертне донорство скасовує надану раніше таку згоду або незгоду [7].

За своєю правовою природою надання згоди або незгоди на донорство є правочинами. Позаяк, законодавчо встановлено, що вони мають бути вчинені у письмовій, зокрема електронній формі у порядку, визначеному Кабінетом Міністрів України. Такі правочини є односторонніми та не підлягають нотаріальному посвідченню, як і немає вимоги засвідчення справжності підпису особи нотаріусом.

Порівнюючи із закордонним досвідом, доцільно зазначити, що у деяких державах донором можна стати з 16 років, причому йдеться про донорство регенеративних тканин, до яких, наприклад, відносять печінку. У зарубіжному законодавстві про трансплантацію передбачено чіткий механізм захисту неповнолітньої особи від будь-яких незаконних впливів. Так, для вилучення органу в неповнолітнього донора необхідно отримати не тільки його згоду, згоду його батьків (законних представників), а ще й згоду незалежного органу, який має оцінити фізичний та психологічний стан потенційного неповнолітнього донора. В Україні заборонено здійснювати трансплантацію анатомічних матеріалів від неповнолітнього донора, виняток можливий лише в разі донорства гемопоетичних стовбурових клітин. У зв'язку з цим, на думку В.І. Пішти, доцільно внести зміни до ст. 14 Закону України «Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині» які б дозволили особі, яка досягла 16-річного віку, стати живим донором у разі трансплантації нирок в односторонніх близнюків [8, с. 34].

При цьому слід вказати, що, безумовно органи та інші анатомічні матеріали, які відділені від тіла людини є самостійними об'єктами цивільних правовідносин з трансплантації людині. Вони відповідають критеріям матеріальної консистенції та мають об'єктивовану форму. Звичайно ознака фізичної консистентності має різний характер залежно від виду органу, анатомічного чи біологічного матеріалу, який є об'єктом трансплантації [5, с. 168].

У сучасних євроінтеграційних умовах цілком очікуваним є істотне підвищення теоретичного інтересу до речей, їх видів, порядку набуття, реалізації, припинення права власності на них тощо. При цьому, як вказує Ю.М. Юркевич, перспективи подальших досліджень права власності та поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини, що можуть бути імплементовані у вітчизняну правову систему, полягають у виробленні теоретико-правової основи та аргументації відпо-

відних законодавчих змін із метою вдосконалення механізму правового регулювання речових відносин в Україні [9, с. 53].

Незважаючи на це, надзвичайно складним як з правової, філософської, так і з етичної точки зору, є визначення правової природи окремих об'єктів цивільних відносин. Безумовно, у цьому аспекті необхідно враховувати передовий досвід провідних європейських держав. Незважаючи на це, попри те, що деякі німецькі правники підтримують речово-правову модель, вважаючи, що відокремлені частини людського тіла можна віднести до речей, обмежених у цивільному обороті [10], нам імпонує позиція Н.М. Квіт, відповідно до якої біологічний матеріал, як об'єкт цивільних прав має особливий немайновий характер і не може бути віднесений до речей [11, с. 166]. До речі, серед нетипових об'єктів цивільних прав, окрім донорських органів, анатомічних та біологічних матеріалів, виділяють також тварини та енергію [12].

Як слушно зазначає І.Я. Сенюта, Україна перебуває у непростих соціально-економічних умовах, спостерігається зростання кількості соціально незахищених верств населення, що може слугувати комерціалізації цієї сфери. А тіло людини та його частини як такі не повинні бути джерелом отримання фінансової вигоди, що чітко передбачено у ст. 21 Конвенції про права людини і біомедицину. Крім цього, ментально, психологічно український народ не готовий до радикальних кроків. Це має бути поетапна зважена державна програма, яка спрямовуватиметься, у тому числі, й на правопросвітництво, висвітлення позитивів цього методу лікування, що подекуди є єдиним способом врятування життя, зокрема дитини (ця проблема добре відома, зрозуміла лише людям, які зустрілись «обличчям» із хворобою, яку можнавилікувати саме завдяки трансплантації) [13].

У юридичній літературі зазначають, що реформування національної системи охорони здоров'я загалом є позитивним явищем, спрямованим на підвищення якості медичної допомоги та, відповідно, зміцнення гарантій реалізації права особи на охорону здоров'я. Зміна акцентів в бік посилення уваги до якості медичної допомоги, орієнтація системи на пацієнта, життя та здоров'я якого є найвищою соціальною цінністю – є показником соціально-орієнтованої держави [14, с. 173].

Так, А.А. Герц звертає увагу, що більшість країн Європи застосовують практику ведення «картки донора». На думку ученої, зразком такої картки може слугувати німецький варіант її оформлення і було б доречним впровадити застосування такої «картки» в Україні. Зокрема, дана картка мала б видаватися донору на підтвердження письмової згоди стати донором анатомічних матеріалів у разі смерті, а Міністерство охорони здоров'я мало б здійснювати її оформлення та видачу [15, с. 84]. Така позиція, на наше переконання, є абсолютно

аргументованою, а її належне впровадження, безумовно, сприяло б дотриманню засади ефективності нормативного регулювання особливостей трансплантації анатомічних матеріалів людині.

Висновки. Підсумовуючи вищеподане, вважаємо за можливе констатувати про доцільність у ході рекодифікації детального врегулювання правового режиму анатомічних матеріалів, органів, біологічних матеріалів, репродуктивних клітин тощо з обов'язковим врахуванням виявлених проблем правозастосування та сучасного прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Organ transplantation. *Wikipedia*. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Organ_transplantation (date of access: 28.03.2023).
2. Transplantation. *World Health Organization*. URL https://www.who.int/health-topics/transplantation#tab=tab_1 (date of access: 28.03.2023).
3. Булеца С.Б. Право фізичної особи на життя та здоров'я як об'єкт цивільно-правової регламентації: порівняльно-правовий аналіз регулювання в Україні, Угорській, Словацькій та Чеській Республіках: автореф. дис... канд. юрид. наук. Одеська національна юридична академія, Одеса. 2005. 24 с.
4. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 12.03.2023).
5. Коссак В. Правова природа відносин з трансплантації анатомічних матеріалів людині. *Проблеми державотворення і захисту прав людини в Україні*: матеріали ХХІХ звітної науково-практичної конференції (2–3 лютого 2023 р.): у 2-ох ч. Ч. 1. Львів: Юридичний факультет Львівського національного університету імені Івана Франка, 2023. 255 с. С. 167–169.
6. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України № 2801-ХІІ від 19.11.1992. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12/conv#Text> (дата звернення: 28.03.2023).
7. Про застосування трансплантації анатомічних матеріалів людині: Закон України № 2427-VІІІ від 17.05.2018. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2427-19/conv#Text> (дата звернення: 28.03.2023).
8. Пішта В.І. Правові аспекти трансплантації анатомічних матеріалів від неповнолітнього донора. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського*. Серія: Юридичні науки. 2020. № 5. Том 31 (70). С. 31–35.

9. Юркевич Ю.М. Зміст права власності та автономне значення поняття «майно» у практиці Європейського суду з прав людини. *Приватне та публічне право*. 2019. № 2. С. 50–54.
10. Німецьке цивільне уложення (Bürgerliches Gesetzbuch – BGB). URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/bgb/BGB.pdf> (дата звернення: 02.03.2022).
11. Квіт Н.М. Цивільно-правові форми створення та використання біобанків в Україні: дис... д-ра юрид. наук. 12.00.03. Львів. 494 с.
12. Скрипник В.Л. Теоретичні і методологічні проблеми об'єктів цивільних прав: монографія / В.Л. Скрипник. Кременчук: Вид. Щербатих О.В., 2020. 380 с.
13. Сенюта І.Я. Трансформація презумпції незгоди у презумпцію згоди: ризики і переваги. *Український медичний часопис*. URL: <https://www.umj.com.ua/article/46343/transformaciya-prezumpcii-nezgodu-u-prezumpciyu-zgodu-riziki-i-perevagi> (дата звернення: 28.03.2023).
14. Механізм цивільно-правового регулювання особистих немайнових відносин в умовах євроінтеграції. Монографія. За ред. М.К. Галянтича та Ю.О. Заїки. К.: НДІ приватного права і підприємництва імені академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України, 2022. 340 с. С. 173.
15. Герц А.А. Особливості цивільно-правового регулювання трансплантології в Україні. *Право і суспільство*. 2015. № 4. Ч. 3. С. 80–85.